

RÉTFALVI P. ZSÓFIA

Színház az egész múzeum?

Az alsósztrégovai Madách-kastély mint színházi tér

A térrel kapcsolatos humántudományi diskurzusokban számos esetben találkozunk színházi terminológiával. Közvetve emellett érvel P. Müller Péter tanulmányában, bár ezt szűkebben, a városi terek kapcsán vizsgálja.¹ A múzeumi téralkotást figyelembe véve szintén adekvátnak tűnik a teatralitás fogalmait bevonni, hiszen – hasonlóan a városhoz – a múzeum is zárt tér, illetve – Jurij Lotmant parafrázálva – a múzeum is, mint a kultúra, arra törekszik, hogy az időnek ellenálló mechanizmussá váljon. Ez szükséges ahhoz, hogy újra és újra látogatható legyen, új élmények helyszínévé válhasson.² Persze, ez a város átalakulásához képest talán mesterségesebb folyamat.

Frazon Zsófia doktori értekezésében különböző múzeumi kiállításrendezési paradigmákat különít el (az időrend, a színház, az emléksarnok, az olvasás, az emlékeztetés mint paradigma)³. Az inszcenálásról írt elméleti áttekintésének köszönhetően többet tudhatunk meg az effajta kiállítási koncepció elméleti hátteréről. Az inszcenálás/szenírozás általános fogalmát úgy határozza meg, mint a helyzetekbe/jelenetekbe, szituációkba/kontextusokba rendezés aktusát. A múzeumi munkában erősen kötődik a tér megalkotásához, vagyis a tárgyak leíró információinak térbeli rekonstrukciójához. A paradigma célja főként az, hogy átjárást biztosítsanak a társadalmi és a múzeumi terek között, amelyet az elrendezés dramaturgiájával, a szituációk fiktív térré fordításával, illetve vizuális interpretálásával kívánnak elérni. A tárgyaknak ebben a módszertanban kiemelt jelentőséget tulajdonítanak, nemcsak a forrásértékük, korszakhoz kötődé-

¹ P. MÜLLER Péter 2005. *Város és teatralitás*. In: N. KOVÁCS Tímea – BÖHM Gábor – MESTER Tibor (szerk.): *Terek és szövegek: Újabb perspektívák a városkutatóban*. Kijárat Kiadó, Bp. 117–129.

² Jurij LOTMAN 1994. *Pétervár szimbolikája és a város szemiotikájának problémái*. In: KOVÁCS Árpád – V. GILBERT Edit (szerk.): *Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elmélettrőke tanulmányai*, JPTE, Pécs. 186–210. 196.

³ FRAZON Zsófia 2009. *Múzeum és kiállítás. Az újrarajzolás terei*. Pécs. (Doktori értekezés)

sük alapján, hanem a mesterséges térbeli összefüggéseik által is jelentéseket képeznek. Az inszcenálás során a lineáris időszalagokat korszakok, élethelyzetek, életvilágok megjelenítésével pótolják, érzékeltetik, és mindent a hely, az idő és a kontextus újragondolt összekapcsolásával teszik.⁴ Frazon áttekintése, úgy gondolom, megfelelő terminológiai bázisként szolgál arra, hogy a továbbiakban a Madách-kastély kapcsán elemezhesük a múzeum színházi térré alkotásának lehetőségeit és problémáit.

„A Madách család a legősibb magyar famíliák egyike” – ezzel a mondatlal kezdi monográfiáját Kerényi Ferenc.⁵ Az állítás azonban nemcsak a család eredetére igaz, hanem lakhelyükre is. Az alsósztrégovai (ma: Dolná Strehová) Madách-kastély története a 15. századig nyúlik vissza.⁶ 1430 körül már a család birtokában volt. Később, több viszontagságos történelmi esemény után a Madáchok viszonylagos elszegényedése miatt a Révay családhoz került zálogba. Majd Madách Sándornak, a költő nagyapjának – akit a család második megalapítójaként tartanak számon – sikerült visszafizetnie az adósságokat és helyreállítani a családi birtokot, valamint felépíttetni az ún. *új kastélyt*. Ezen a helyen született meg Madách Imre. A kialakított emlékmúzeumot hivatalosan a költő halálának századik évfordulóján, 1964-ben hozták létre, bár már korábban is működött emlék- és zarándokhelyként. Madách Aladár, a költő fia volt az apa hagyatékának őrzője, és ahogy a korabeli újságcikkekből, Madách-életrajzokból kitűnik, valójában már ő is igyekezett múzeumi színteret kialakítani a kastély bizonyos helyiségeiben, például az „oroszlánbarlangnak” nevezett dolgozószobában, ahol Madách főművét, *Az ember tragédiáját* írta. Kimnach László 1883-ban a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent útibeszámolójában a következőket írja: „Különös érzés fogott el már a faluba érkeztemkor, mely annál inkább fokozódott, mentül közelebb jutottam a helyhez, hol még a közelmúltban a költő géniusza teremtett. A nagy szellemek iránti kegyelet és tisztelet kifolyása ez, melyet affektálni nem lehet, mert ez érzés az örök szép és nemes iránti fogékonyság nyilvánulása.”⁷ E részletből is kitűnik, hogy bár ekkor még nem hivatalos múzeumként működött a kastély, de a kultusz által már létrejött az a szakrális helyhez való viszony,

⁴ FRAZON i. m. 43–46.

⁵ KERÉNYI Ferenc 2006. *Madách Imre (1823–1864)*. Kalligram, Pozsony, 7. (Magyarok emlékezete)

⁶ Uo. 9.

⁷ KIMNACH László: Kirándulás Sztregovára. In: *Vasárnapi Ujság*, 1883. február 11. 87–89. 87.

amely a költő születési helyét körülölelte. Talán emiatt írja le Kimnach olyan részletesen az odaérkezésének viszontagságait is: a rituális zárándoklatot, mely része a beavatási szertartásnak.⁸ Valamint az „ereklyékkel” és a költő által „megszentelt” intim térrel való találkozásáról is beszámol: „Jeles írónk ez időtől fogva egész haláláig, 1864. okt. 5-ig az új kastély azon terjedelmes boltozott szobájában élt és működött, melyet boltozatairól, valamint sötétségéről «Oroszlánbarlang»-nak nevezett. Az e szobában még most is látható szekrényféle íróasztalnál írta meg elejétől végig az «Ember Tragédiája»-t (sic!), valamint többi művei legnagyobb részét, mely utóbbiak egyes kötegekben ez asztal fiókjában vannak elhelyezve, s melyek java része Gyulai Pál által rendezve sajtó alá, három kötetben jelent meg s szolgál irodalmunk díszére.”⁹ Mindez arról árulkodik, hogy a hivatalos emlékmúzeum megnyitása előtt is létrejött már az a kultuszhely, amely teátrális, rituális zárándoklatot kínált a látogató számára.

Különösnek tűnhet, hogy a hivatalos múzeum csak 1964-ben nyitotta meg kapuit, szemben például a Petőfi Házzal, amely már a 19. században igen nagy sajtóvisszhangot kapott.¹⁰ A Madách-kultusz azonban több okból jelentősen másképp alakult,¹¹ valamint a család is hosszú ideig lakta még az ősi kastélyt. Emellett a későbbi nyitás okát Balahó Zoltán például úgy indokolja, hogy *Az ember tragédiája* csak 1964-ben került vissza a közép-kelet-európai irodalmi kánonba, miután ezt a dátumot a Béke-világ-

⁸ „Igy jutottam el nagy ügyel-bajjal – helyenként ismerőseim által letartóztatva – Sztregovára is, mely [...] Nógrádmegye északi részén, kopár, rideg vidéken fekszik, s akár csak Neptun ő felsége vagy valamely helytartója tartaná ott rezidenciáját, annyira bőviben van az esőnek, a környék nem csekély boszuságára. Czélomhoz közeledve, szerencsém volt Sztregova eme «Isten áldása»-val megismerkedni. Városias könnyű öltözetben, gyöngye félcipőben ugyan megjártam. Maga a keresztelő csak hagyján lett volna, azonban tót cziczeronóm látva czipőim végveszélyét, hirtelen széles vállaira kapott s az egyre növekvő zivatar elől menekülnő, szilaj Pegazusként sebes vágatva indult meg a falu irányában, míg kiérve az erdőből a szikladarabokkal elárasztott országútra, velem együtt felfordult!” – KIMNACH i. m. 87.

⁹ Uo.

¹⁰ Ld. Lakner Lajos tanulmányának részletes áttekintését: LAKNER Lajos: Irodalmi kultusz: A múzeum és a látogató. A „Petőfi Ház”. In: *Hungarológiai Közlemények* 2004/1. 138–156.

¹¹ Korábbi, megjelenés alatt álló tanulmányomban többek között erről is írtam: RÉTFALVI P. Zsófia, „Mi felfordult világ ez itt?”. *Petőfi Sándor és Madách Imre Tündérialma*. In: *Töredéktől töredékig*, szerk. KOVÁCS Eszter, VISY Beatrix, Gondolat Kiadó–OSZK, Bp., 2021 (Bibliotheca Scientiae et Artis)

tanács – Madách 1864-es halálára emlékezve – nemzetközi jelentőségű évfordulónak nyilvánította.¹² A két emlékmúzeum (Alsósztrégován és Csesztvén) is ennek az évfordulónak köszönhette létrejöttét. Ez kezdte el feloldani Madách körül azt a marxista irodalomszemléletet, amely a szerzőt elmarasztalta vallásossága és antidemokratikus népszemlélete miatt. Később mégsem figyeltek oda igazán az épület megóvására, így a leromlott állapotú kastélymúzeumot be kellett zárni. Az 1980-as évek végén fogtak hozzá a felújításához, de csak 1996-ban nyitott ki újra. Az akkori szlovák nyelvtörvény miatt azonban igen botránnyos volt a megvalósítás, mivel a kiállított tárgyakhoz kapcsolódó leírások csak szlovákul szerepelhettek.¹³ Végül 2007 és 2013 között újból felújították, és 2014-ben nyitották meg a ma is látogatható kiállítást.

Kerényi Ferenc a Madách-kultusz alakulása szempontjából négy jelentős eseményt különít el.¹⁴ Ezekből három a színházhoz, pontosabban a *Tragédia* színpadra állításához kötődik. Ezért sem tűnik meglepő kiállítás-konceptciónak a múzeumi tér színpadra állítása, inszcenálása. A tárlat három különböző oldalról közelíti a költő személyiségéhez és művéhez, melyek közül mindegyik valamilyen módon kapcsolódik a színházhoz. Az első – legnyilvánvalóbb – a nagy mű, *Az ember tragédiája* bemutatása, amelyet színenként különböző színpadképekkel, installációkkal ábrázoltak. A második, az ún. *férfiszalon* a közélet és Madách politikai fellépésének színtere. A harmadik pedig az ún. *női szoba*, amely a magánélet intim teréhez kapcsolódik, illetve ami Madách családi drámáját állítja színpadra.

Az ember tragédiáját tekintve a múzeumi inszcenálás remek élményt nyújthat a látogató számára. A csesztvei Madách-emlékmúzeummal szemben itt nemcsak falon lógó képeket láthatunk a mű színpadi megvalósításairól, hanem beszélhetünk a díszletek közé. Aktív részesei, főszereplői lehetünk Madách drámájának, ahogy Kovács Anna a kiállítási kata-

¹² BALAHÓ Zoltán: Megújult Madách-emlékhelyek: új kiállítás nyílt Alsósztrégován. In: *Honismeret* 2014/1. 57–59. 57.

¹³ Uo. 57.

¹⁴ „1883. szeptember 21.: *Az ember tragédiája* ősbemutatója, Paulay Ede rendezésében, a budapesti Nemzeti Színházban. (1983 óta a magyar dráma napja.); 1892. február 15.: *Az ember tragédiája* bemutatója a hamburgi Stadttheaterben, Dóczi Lajos fordításában, Robert Bucholtz rendezésében – a drámai költemény világszínpadi pályafutásának kezdete.; 1963. április 7.: a *Tragédia* ezredik előadása a budapesti Nemzeti Színházban.; 1964. október: az alsósztrégovai és a csesztvei emlékmúzeum megnyitása Madách Imre halálának centenáriumián.” – KERÉNYI i. m. 238.

lógusban fogalmaz: „A világ, az emberiség útját: múltját, jelenét és jövőjét járhatjuk be a madáchi időutazásban, s az emberiséget megszemélyesítő Ádámmal azonosulva együtt gondolkodhatunk létünkéről.”¹⁵ Olykor talán egyszerűsítőnek tűnhet egy-egy installáció a dráma értelmezését tekintve, az alkotók azonban, úgy tűnik, inkább arra törekedtek, hogy valamilyen szimbolikus alkotásban érzékeltessék a szín egészét. Valamint arra, hogy a megvalósítás és a kivetített drámaszöveg újabb értelmezésekre adjon lehetőséget. Ilyen lehet az athéni szín termében az eldőlt szavazóurna, amely az ingatag, befolyásolható néptömeget érzékelteti, illetve aktuálpolitikai olvasatokat is bevon. Ezáltal a múzeum közelebb lép – Czékmány Anna dolgozatának elvárásához – a színház (olykor) aktív, reflektáló attitűdjéhez.¹⁶

A londoni színtől a falanszterig egy üvegezett sírgödrön át léphet be a látogató. Ez egyfelől visszautal a londoni szín végének haláltáncjelenetére, másfelől átjárót biztosít egy másfajta kiállítótérhez, hiszen a falanszter szín kezdetén Ádám és Lucifer is egy múzeumba kerül. Így a sztregovai kastély (az önreflexió által) múzeum a múzeumban lesz. A leképezett falanszteri színtér visszautal a múzeum halott, megőrző jellegére is. Ezen a ponton mintha maga a múzeum is elgondolkodna önmagáról, ami a befogadót is arra készíti, hogy újragondolja a maga helyzetét és múzeumélményét.

A *Férfiszalon* a befogadó aktivitása helyett a tárgyak színpadra állítására törekszik. A bútorok, a kártyaasztal – amely körül a költő a megyei közélet szereplőivel társalgott, (akikről szintén láthatunk képeket a szalonban) –, a korabeli lapok, az országgyűlésről készült metszetek mind Madách politikai szerepvállalásának, elköteleződésének kifejezői. Központi helyet foglal el a teremben a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent 1861. évi országgyűlésről készült metszet¹⁷, ahol Madách országos ismertségre, elismertségre tett szert politikusként. A kiállítás ezeken a tárgyakon keresztül Madáchot a korszakban ismertebb politikai portréján keresztül mutatja be, amelynek tetőpontja az országgyűlés színpadán elmondott beszédében bontakozik ki.

Az inszcenálás szempontjából legproblematisabb kiállítási tér a *női szoba*, a magánélet színtere. Ebben a teremben Madách házasságának drá-

¹⁵ KOVÁCS Anna 2014. „Óh, hol vagyok, hol vannak álmaim?: Madách Imre emlékkiállítás. Alsósztrégova (Dolná Strehová), 17.

¹⁶ CZÉKMÁNY Anna: Után – a Posztdramatikus színház és a múzeum a Jelentés után. In: *Korunk* 2019/1. 57–61. 57.

¹⁷ *Vasárnapi Ujság* 1861. június 23. 293.

máját viszik színre a tárlat alkotói. A teremben két, egy fekete és egy fehér, a korabeli öltözködésnek megfelelő női ruhát láthatunk. Mindkettőhöz különböző tárgyak tartoznak. A feketéhez feszület, imazsámoly, Biblia, karosszék; a fehérhez pedig tükör, spanyolfal, szépirodalmi cikkek, hajkefék. A két ruha és a hozzájuk kötődő tárgyak az anya, Majthényi Anna és a feleség, Fráter Erzsébet karakterét hivatottak kifejezni. Madách válásának okai a szak- és szépirodalomban, a különböző publicisztikákban igen sokat vitatott kérdés. A korabeli lapok és az első életrajzok mind Fráter Erzsébet bűnösségét hangsúlyozták.¹⁸ Az 1990-es évek végén azonban a Madách Társaság a Madách Szimpózium-kötetei mellett elkezdett néhány Fráter Erzsébet karakterével foglalkozó kiadványt is megjelentetni, amelyben bizonyos szempontból – kompenzálva a sok évtizedes negatív megítélést – megpróbálták realisabb képet festeni a feleségről.¹⁹ Mára ezért számos olyan értelmezés született, amely Majthényi Annát tekintve hibásnak a házasság felbomlása miatt.²⁰ A kiállításnak ez a része is ebbe a paradigmába illeszkedik, a teremben feszülő anyós és meny közötti oppozíció bemutatásával. A színszimbolika pedig egyértelmű sötét, gonosz karakterként utal Majthényi Annára. Erre erősít rá a kiállítási katalógus interpretációja is: „Az egyik oldalon imazsámoly mellett a komor, szigorúan vallásos erkölcsű sztregovai nagyszony, Majthényi Anna sötét alakja, a másik oldalon az öltözőasztal előtt Fráter Erzsike csillogó, lidérces fényű megjelenése ...”²¹.

Nem véletlen, hogy az alkotók a házassági drámát ilyen erőteljes színekkel, ellentétekkel érzékeltették, hiszen a jelenkori írásokban ez a leggyakoribb elképzelés: ezt a konfliktust viszi színre a Madách-házasságot illetően Egressy Zoltán is *Vesztett éden* című drámájában, valamint Nyáry Krisztián *Így szerettek őket* című népszerű kiadványában is Majthényi Anna gyarlóságát hangsúlyozza. Ilyen értelemben tehát a kiállításon csak a

¹⁸ Pl. PALÁGYI Menyhért: *Madách Imre neje*. In: *A Hét* 1890/39, 40, 41.; BALOGH Károly 1934. *Madách az ember és a költő*, Athenaeum, Bp.

¹⁹ *Fráter Erzsébet emlékezete I.* Balassagyarmat–Budapest, Fráter Erzsébet Középséki Leánykollégium–Madách Irodalmi Társaság, 1995.; *Fráter Erzsébet emlékezete II.* Csécse–Budapest, A Csécsei Önkormányzat–Madách Irodalmi Társaság, 2000.; *I. Fráter Erzsébet szimpózium.* Csécse–Budapest, Csécsei Önkormányzat–Madách Irodalmi Társaság, 1999.

²⁰ Ezt például Majthényi Anna megnyilatkozásai, a levelezése kevésbé támasztja alá.

²¹ KOVÁCS Anna 2014. „*Óh, hol vagyok, hol vannak álmaim?: Madách Imre emlékkiállítás.* Alsósztrégova (Dolná Strehová), 14.

sorsüldözött szerelmesek drámája rajzolódik ki, amely az anya szerepe miatt vált boldogtalanná.

Az inszcenálás múzeumi gyakorlata a kiállításnak ebben a vonatkozásában nem tud kielégítő képet adni. Az alkotók kiválasztottak egy – a jelenleg leggyakoribb – narratívát és azt vitték színre. Megfelelően minden olyan lehetőségről, problémáról, amely esetleg árnyalhatta volna a jó és gonosz szembenállásának narratíváját.²²

Összességében az alsósztrégovai Madách-émlékmúzeum bizonyos részeiben képes arra, hogy az inszcenálás múzeumi téralkotási módszerét kreatívan hasznosítsa. Madách drámájának esetében eléri a célját, elgondolkodtatja a befogadót a műről, a színház és a múzeum feladatairól egyszerűen. Emellett a közélet forrásokkal alátámasztható területén is megfelelő korabeli portrét tud kialakítani a költőről. Madách magánéleti drámájáról, melyről hiteles adat alig érhető el, azonban túlságosan egyoldalú képet fest. A színrevitel során azt a leggyakoribb jelenkori elképzelést ábrázolja, amely Majthényi Annát teszi bűnössé Madách Imre és Fráter Erzsébet házasságának boldogtalansága miatt, megfelelően e kapcsolat tekintetében számos más narratíváról.

Dolgozatomban a színházi és múzeumi téralkotás kapcsolatát igyekeztem bemutatni. A múzeum emlékhely-természetéből adódóan már önmagában vonzza a teátrális aktusokat. A fiktív történetek, illetve a hiteles forrásokra építkező narratívák esetében működőképes, értelmező megvalósítás jöhet létre a múzeumi tér inszcenálásából, azonban a kevés hiteles dokumentummal rendelkező magánéleti botrányok ábrázolása múzeumi környezetben túlságosan egysíkú képet közvetíthet egy bonyolult életrajzi eseményről; mely által úgy tűnik, nem biztos, hogy jó út, ha a múzeum intézményéhez színházi elvárásokkal közeledünk.

²² Például alig tudunk meg valamit Majthényi Anna küzdelmes életéről és a család elszegényedése miatt érzett félelméről.